

कुकुटपालनामध्ये संतुलित खाद्याचे महत्व

कुकुटपालन व्यवसायात खाद्य व्यवस्थापनाला फार महत्व आहे कारण कुकुटपालनातील ६५ ते ७० टक्के खर्च हा फक्त खाद्यावर होत असतो. पक्ष्यांच्या खाद्यावरच उत्पादन क्षमता अवलंबुन असते.

पक्ष्यांमधील उत्पादनक्षमता पूर्णपणे उपयोगात येण्यासाठी खाद्य हा महत्वाचा घटक आहे. इतर प्राणी व माणसांप्रमाणेच पक्ष्यांमध्ये विविध अन्नघटकांची आवश्यकता असते. या सर्व अन्नघटकांना ढोबळ मानाने पिष्टमय पदार्थ, मेद पदार्थ, प्रथिने, जीवनसत्त्वे, खनिजद्रव्ये व पाणी या सहा गटांमध्ये विभागण्यात आले आहे. या सहा अन्नघटकांचे पक्ष्यांच्या शरीरात वेगवेगळे कार्य असते. वेगवेगळ्या प्रकारच्या पक्ष्यांना वेगवेगळ्या वयोगटांत, वेगवेगळ्या प्रमाणात हे सर्व अन्नघटक आवश्यक असतात. काही अन्नघटक अत्यल्प प्रमाणात; तर काही अन्नघटक जास्त प्रमाणात पक्ष्यांना पुरवावे लागतात. पक्ष्यांचे वय, वाढीचा दर, उत्पादनाचा प्रकार व प्रमाण, पक्ष्यांच्या सभोवतीचे वातावरण असे अनेक घटक पक्ष्यांच्या अन्नघटकांच्या गरजावर परिणाम करत असतात. या सर्व गोष्टीचा सखोल अभ्यास करून योग्य त्या प्रमाणात पक्ष्यांना सर्व अन्नघटक मिळतील, असे खाद्य तयार करावे लागते.

प्रत्येक अन्नपदार्थाची उपलब्धता, त्यांची किंमत, त्यातून मिळणारे अन्नघटकांचे प्रमाण, त्या अन्नघटकांची पचनशीलता आणि त्याचा पक्ष्यांना होणारा उपयोग या सर्व गोष्टीचा विचार करून अन्नपदार्थाची निवड करावी लागते. त्याचबरोबर अन्नपदार्थामध्ये काही निरुपयोगी किंवा बाधक घटक नसावेत. याची तपासणी महत्वाची आहे. याचबरोबरीने कोणते विषारी द्रव्य किंवा पक्ष्यांच्या तब्येतीवर विपरीत परिणाम करणारे घटक खाद्यात नाहीत याची खात्री करावी. त्यानुसार त्या त्या अन्नपदार्थाच्या खाद्यातील वापरावरील मर्यादा ठरवावी लागते.

पिष्टमय पदार्थ व मेद पदार्थ यापासून पक्ष्यांना ऊर्जा उपलब्ध होते व याच ऊर्जेचा वाढीसाठी व उत्पादनासाठी उपयोग होतो. ऊर्जेच्या व्यतिरिक्त दुसरा महत्वाचा अन्नघटक म्हणजे प्रथिने हा होय. ऊर्जा व प्रथिनांचे प्रमाण या दोन गोष्टी पक्ष्यांच्या खाद्यात सर्वांत महत्वाच्या मानल्या जातात. खाद्य बनवताना पक्ष्यांची ऊर्जेची व प्रथिनांची गरज भागविण्याकडे प्रथम लक्ष दिले जाते. त्यानंतर जीवनसत्त्वे व खनिजद्रव्ये पुरविणाऱ्या पदार्थांना निवडून या दोन अन्नघटकांची गरज भागविली जाते.

पक्ष्यांच्या ऊर्जेची, प्रथिनांची, खनिजद्रव्यांची, जीवनसत्त्वांची गरज भागविण्यासाठी आवश्यक असलेले वेगवेगळे अन्नपदार्थ त्यांच्या प्रतीप्रमाणे निवडून, योग्य त्या प्रमाणात वापरले जातात व पक्ष्यांचे खाद्य तयार केले जाते. यामुळे पक्ष्यांच्या खाद्यात, ऊर्जा पुरविणारे घटक व प्रथिने पुरविणारे घटक अशा दोन प्रमुख प्रकारांत अन्नपदार्थाचे विभाजन केले गेले आहे. ऊर्जा पुरविणाऱ्या घटकांमध्ये सर्व धान्ये व त्यांच्यापासून उपलब्ध होणारी दुय्यम उत्पादने यांचा समावेश होतो. यामध्ये मका, गहू, तांदूळ, ज्वारी, तांदळाचा कोंडा, गव्हाचा कोंडा यांना पक्ष्यांच्या खाद्याच्यातूटीने महत्व आहे. या व्यतिरिक्त जास्त ऊर्जा असलेले खाद्य तयार करावयाचे असेल, तर काही प्रमाणात तेल किंवा प्राणिजन्य मेद पदार्थांचासुद्धा वापर केला जातो. तसेच प्राणिजन्य मेद पदार्थांपासून बनविलेले व काही विशिष्ट गोष्टीचा वापर करून पचण्यास सोपे केले गेलेले पदार्थही वापरले जातात.

प्रकाशन

महाराष्ट्र पशु व मत्त्य विज्ञान विद्यापीठ, नागपूर, संशोधन अनुदान अंतर्गत

प्रथिने पुरविणाच्या पदार्थांचे दोन गटांत विभाजन करता येते. पहिले म्हणजे वनस्पतिजन्य प्रथिनयुक्त पदार्थ किंवा प्रथिनांचे स्रोत किंवा प्राणिजन्य प्रथिनांचे स्रोत. वनस्पतिजन्य पदार्थात वेगवेगळ्या तेलबियांपासून तेल काढून घेतल्यानंतर उरलेल्या चोथ्याचा/पेंडीचा (सोयाबीन पेंड, शेंगदाणा पेंड, सूर्यफूल पेंड, करडई पेंड, तिळाची पेंड इ.) समावेश होतो. प्राणिजन्य प्रथिनांच्या स्रोतात मासळी, मासळीची कुट्टी, कत्तलखान्यातील दुय्यम पदार्थ इ. गोष्ठीचा समावेश होतो. खनिजद्रव्यांची पक्ष्यांची गरज भागविण्यासाठी शिंपल्यांचा चुरा, डाय कॅल्शिअम फॉस्फेट, कॅल्शिअम फॉस्फेट, रॉक फॉस्फेट, लाइम स्टोन पावडर इ. गोष्ठीचा वापर केला जातो.

अत्यल्प व सूक्ष्म प्रमाणात आवश्यक असलेल्या खनिजद्रव्यांच्या गरजेसाठी वेगवेगळ्या रासायनिक संयुगांचे मिश्रण वापरतात. खनिजद्रव्यांच्या बाबतीत कॅल्शिअम व फॉस्फरस या दोन खनिजद्रव्यांचा प्रामुख्याने विचार करावा लागतो; कारण पक्ष्यांना हे दोन खनिज घटक जास्त प्रमाणात लागतात.

संतुलित खाद्याची निर्मिती :

संतुलित खाद्य म्हणजे सर्व आवश्यक पौष्टिक तत्त्वांचा समावेश असलेले खाद्य हे तत्त्व योग्य प्रमाणात असावयास पाहिजेत. त्यामुळे कोंबड्यांच्या शरीराचा सर्वांगीण विकास होण्यास मदत होते व पक्षी निरोगी राहतात. पक्ष्यांची वाढ निकोप झाल्यामुळे उत्पादन भरपूर मिळते व आर्थिक उत्पन्नही मिळते. कोंबडी खाद्यातील पौष्टिक तत्त्वांमध्ये प्रोटीन्स, कार्बोहायड्रेट्स, चरबी, खनिज पदार्थ व व्हिटमिन्सचा समावेश असतो.

असे तयार करा संतुलित खाद्य :

छोटे कुकुटपालन कोंबडी खाद्य बाजारातून खरेदी करू शकतात; परंतु कोंबड्यांचे खाद्य स्वतःच तयार केल्यास खर्चात बरीच बचत होईल. परंतु कोंबड्यांचे खाद्य तयार करताना खूपच काळजी घेण्याचीही गरज असते. त्यामुळे आपल्याला कोणत्या प्रकारचे खाद्य तयार करावयाचे आहे, याचा निश्चित आराखडा तयार केला पाहिजे. कारण कोंबडी खाद्य चिक, ब्रॉयलर व लेयर अशा तीन प्रकारचे असते. कोंबडीच्या खाद्यात वापरावयाचा कच्चा माल कमी खर्चात चांगल्या दर्जाचा मिळेल, याचा प्रयत्न करणे आवश्यक आहे. खाद्य पौष्टिक आणि चविष्ट असेल तरच कोंबड्या उत्पादन चांगले देऊ शकतील. त्यामुळे कुकुटपालन यशस्वी करावयाचे असेल तर कोंबड्यांचे खाद्य उत्तम दर्जाचे कसे राहील, याची काळजी घेणे अत्यावश्यक आहे.

खाद्याची गुणवत्ता :

पोल्ट्री खाद्य तयार करताना किंवा खरेदी करताना काळजीपूर्वक तपासणी करणे आवश्यक आहे. त्यामुळे कुकुटखाद्यात ओलावा कमी असणे व ताजे असणे आवश्यक आहे. खाद्याची गुणवत्ता व रासायनिक चाचणी प्रयोग शाळेत तपासता येते. ब्रॉयलर कोंबड्यांना लागणारे खाद्य, त्यांची शारीरिक वृद्धी व लेयर कोंबड्यांनी दिलेल्या अंड्यांची सरासरी व वजन याची दररोज नोंद ठेवावी. महिनाअखेर त्याचा आढावा घ्यावा. आजकाल बाजारात तयार खाद्य उपलब्ध आहे. या तयार खाद्यामध्ये अन्नघटक योग्य प्रमाणात मिसळलेले असतात; परंतु तयार खाद्य हे कुकुटपालन व्यवसाय करणाऱ्यास महाग पडते. कोंबड्यांच्या खाद्यामधील बरेचसे घटक मानवी आहारामध्ये वापरले जातात. दिवसेंदिवस हे खाद्य घटक महाग होत आहेत. त्यासाठी कुकुटपालकाने स्वतःच्या शेतात तयार होणारे किंवा स्थानिक बाजारपेठेमध्ये उपलब्ध असलेले धान्य घटक वापरणे अधिक उपयुक्त ठरते. आपण आपल्या काबड्यांना लागणारे खाद्य तयार करू शकतो. खाद्याची खेप (लॉट) खरेदी केल्यानंतर लगेच खाद्य नमुना तपासावा. खाद्य तपासणी प्रयोगशाळेमध्ये प्रत आणि त्यातील विविध घटकांचे प्रमाण माहिती करून घेण्यासाठी (ग्रॉकिङमेट अॅनेलिसिस) तपासणी करून घ्यावी. पोषक व संतुलित आहारामध्ये पिष्टमय पदार्थ, प्रथिने, स्निग्ध पदार्थ, क्षार खनिजे व जीवनसत्त्वे यांच्या संतुलित मात्रांचे मिश्रण असणे आवश्यक आहे.

www.mafsu.in

*** मार्गदर्शक ***

कर्नल ग्रा. (डॉ.) ए. एम. पातुरकर
मा. कुलगुरु, मपमविवि, नागपुर

www.knpcvs.in

डॉ. एस. व्ही. उपाध्ये
अधिष्ठाता, पशुविज्ञान विद्याशाखा,
मपमविवि, नागपुर

डॉ. एन. व्ही. कुरकुरे
संचालक संशोधन,
मपमविवि, नागपुर

डॉ. ए. यु. भिकाने
संचालक विस्तार शिक्षण,
मपमविवि, नागपुर

डॉ. व्ही. डी. आहेर
सहयोगी अधिष्ठाता
क्रांनापापवैम, शिरवळ, जि. सातारा

*** लेखक ***

डॉ. व्ही. डी. लोणकर डॉ. ए. एस. कदम
कुकुटपालनशास्त्र विभाग
क्रांतीसिंह नाना पाटील पशुवैद्यकीय महाविद्यालय, शिरवळ

संशोधन प्रकल्प प्रमुख, पशुवैद्यकीय व पशुसंवर्धन विस्तार शिक्षण विभाग
क्रांनापापवैम, शिरवळ, जि. सातारा